

דיפלומטיה של אלימות ומשא-ומתן לסיומה של מלחמה

מבצע שן תחת שן (ש-ת-ש) – מארס 1949*

ד"ר שמואל כהן-שני**

* המאמר הוא חלק ממחקר בשם: "משדה הקרב לשולחן המשא-ומתן – חיילים-דיפלומטים וסופה של מלחמה". המחקר נערך במסגרת "יד טבנקין" לחקר תולדות כוחות המגן.
** המחקר הוא חוקר ביחידה למחקר היסטורי במשרד הביטחון.

במישור הצבאי נערכו מבצע "חורב", שהיה המבצע האחרון לפני ראשית השיחות לשביתת נשק עם המצרים, ומבצע "עובדה", שנערך במהלך המשא-ומתן הדיפלומטי עם ירדן.

תוך כדי המשא-ומתן בוצעו פעולות מצומצמות ותזוזות של כוחות הן לצורך איום וגיבוי צבאי למהלך הדיפלומטי והן לצורך שיפור עמדות מקומי. מבצע ש-ת-ש, שאמור היה להיערך בליל ה-20/21 במארס 1949 – לאחר מבצע "עובדה" ותוך כדי השיחות עם ירדן – נועד הן כדי לדחוק את הצבא העיראקי מאיזור ואדי ערה ומעמדותיו באיזור השרון והשומרון והן כדי למנוע מירדן חילופין אפשריים עם עיראק כדי להשיג עמדת עליונות במשא-ומתן הכולל בין שתי המדינות.

כוחות צה"ל החלו לנוע לקראת עמדות ההיערכות בליל ה-19 במארס, אולם המבצע נדחה לסוף מארס ובסופו של דבר בוטל. מבצע זה הוא דוגמה למהלך צבאי, אשר ביטא הן את רצונו של צה"ל לשפר עמדות בתום המלחמה והן את רצונו של הדרג המדיני להשתמש בצבא ובמהלך צבאי כאמצעי למנוע מהיריב עליונות במשא-ומתן המדיני.

**א. איום בהפעלת כוח צבאי –
השלב המקדים: המשא-ומתן החשאי –
3.3.49-11.12.48**

הצבא העיראקי החל את התקפתו לעבר רצועת החוף ב-25 במאי 1948. הוא כבש את גאולים, התקיף את כפרי-עבץ והגיע עד כפרי-יונה ועין-זרד. אולם כוחות "אלכסנדרוני" הדפו וחסמו את התקדמותו באיזור. ב-31 במאי כבשו העיראקים את מצודת אנטיפטרוס, את מקורות הירקון

באמצעות שילוב מושכל של עוצמה צבאית ושל דיפלומטיה, הצליחה ישראל להשיג תיקוני גבול חשובים בגבולה עם ירדן בשלהי מלחמת העצמאות. ההישג הבולט ביותר היה מסירתו של ואדי ערה כולו לידי ישראל

מבוא

המעבר ממלחמה לשלום איננו חד. סיום מלחמה הוא תהליך – לעיתים ארוך למדי – שבמהלכו מנהלים הצדדים היריבים במקביל הן משא-ומתן והן מהלכים צבאיים. הדיפלומטיה של סיום מלחמה מגובה באיומים צבאיים, והצבא נעזר בדיפלומטיה כדי לשפר עמדות אחרונות בשטח לפני החתימה על הסכם שביתת נשק.

המשא-ומתן על סיומה של מלחמת העצמאות התחיל בהחלטת מועצת הביטחון של האו"ם מיום 16 בנובמבר 1948, אשר קראה לצדדים הלוחמים לפתוח במשא-ומתן כדי לכונן שביתת נשק, שבמסגרתה ייקבעו קווי שביתת נשק קבועים, ויתאפשרו נסיגה והפחתה של כוחות. כל זאת כדי להוות מעבר מהפוגה לשלום קבע בארץ-ישראל.¹ תהליך המשא-ומתן נמשך עד 20 ביולי 1949, מועד החתימה על הסכם שביתת הנשק האחרון – בין ישראל לסוריה. כלומר, תהליך סיומה של מלחמת העצמאות ארך 8 חודשים והתנהל בשני מישורים:

במישור הדיפלומטי נערכו שיחות ברודוס בין המשלחת הישראלית – שהייתה מורכבת מקצינים ומאנשי משרד החוץ – לבין משלחת מצרים, לבנון, ירדן וסוריה.

להפוגה הראשונה, אך מלבד אובדן ראש-העין (במהלך מבצע "דני") הצליח הצבא העיראקי להחזיק בכל עמדותיו עד לסוף מלחמת העצמאות: הוא המשיך להחזיק בידו את ואדי ערה, שחשיבותו הרבה נובעת מהיותו ציר מרכזי בין מרכז הארץ לצפונה, וכן הוא נשאר באיזור הגבעות ששולט על רצועת החוף הצרה של מרכז הארץ. אחיזה זאת הייתה בבחינת איום אסטרטגי על מרכז הארץ והעמידה את ישראל בעמדת פתיחה נחותה בראשית המשא-ומתן לסיום המלחמה.

פעולה צבאית נגד ה"משולש" נידונה בממשלה הזמנית ב-19 בדצמבר 1948. באותה ישיבה דנה הממשלה גם על חידוש המלחמה בנגב במסגרת מבצע "חורב", שעתיד היה להביא את המצרים לשולחן המשא-ומתן. בישיבה החליטה

חופרים ביצורים בעמק יזרעאל

הממשלה להמשיך את הלחימה בנגב ובמקביל לנהל שיחות עם המלך עבדאללה.³ למרות דחיית המבצע הוא היה קיים כל הזמן בתודעתם של הנושאים ונותנים – הן בצד הישראלי והן בצד הירדני. באמצעות האיום לפתוח במבצע ביקשה ישראל להשיג הן מטרות צבאיות-טריטוריאליות והן מטרות מדיניות. המטרות היו:

- א. להדוף את הצבא העיראקי מאיזור ואדי ערה ומאיזור הגבעות החולשות על מרכז הארץ.
 - ב. לדחוק בעבדאללה להיכנס למשא-ומתן על הסכם שביתת נשק ועל הסכם שלום.
 - ג. לשלול מעבדאללה את האפשרות לנצל את כיבושי הצבא העיראקי כדי לסחוט הישגים בגזרות אחרות: ירושלים, הערבה והנגב.
- כבר בשיחה הראשונה בין אליהו ששון, ראש מחלקת המזרח התיכון של משרד החוץ, לבין

שבראש-העין ואת תחנת השאיבה במקום. במבצע "ארז", שהתחיל ב-28 במאי 1948, נכבשו הכפרים זרעין, נוריס, ומזר שלמרגלות הגלבע ובמרומיו, ובמערב נכבשו מגידו ולגיון. כיבושים אלה איפשרו את ההתקפה על גינין, אשר החלה ב-1 ביוני 1948 בכיבוש הכפרים גילמה ומוקיבלה שמשני צידי הכביש עפולה-גינין. בלילה שבין ה-2 ל-3 ביוני החל כיתור העיר על-ידי חטיבות כרמלי וגולני. כוחות צה"ל אומנם הצליחו לחדור לעיר ולהשתלט עליה, אולם הם נאלצו לפנות אותה כתוצאה מלחץ העיראקים, ולאחר שהתברר כי לא מתוכנן מאמץ התקפתי נוסף ב"משולש" באיזור טול-כרם. במקביל לנסיגה מגינין בלילה ה-4-5 ביוני נכבש הכפר קאקון שמצפון לכביש נתניה-טול-כרם.² קרבות בלימה אלה אומנם הצליחו למנוע את התקדמות הצבא העיראקי במרכז הארץ עד

עבדאללה א-תל, המושל הצבאי הירדני של ירושלים, שהתקיימה ב-11 בדצמבר 1948, הובהר לירדנים, שישראל מתכננת פעולה צבאית נגד העיראקים באיזור ה"משולש".⁴

שיחה זו הייתה ראשיתו של המשא-ומתן החשאי בין ישראל לירדן על סיומה של המלחמה. ישראל ניסתה באותו שלב של השיחות להניע את ירדן לפעול להוצאת הכוחות העיראקיים מה"משולש" ולרכז במקומם כוחות משטרה ירדניים. מסר זה העביר ששון למלך עבדאללה בשיחה השנייה עם עבדאללה א-תל, שהתקיימה ב-13 בדצמבר. בתמורה הבטיח ששון למלך הירדני, שישראל תכבד את הסטטוס-קוו שנוצר ב"משולש" – עד סיום המשא-ומתן לשלום. הוא סיים את דבריו באיום, שאם הכוחות העיראקיים יושארו בעמדותיהם הנוכחיות, לא מן הנמנע שצה"ל יתנגש בהם כדי להוציאם בכוח מהאיזור.

עבדאללה א-תל ביקש מששון, שישראל תימנע מהתנגשות עם צבא עיראק במשך הימים הקרובים כדי לאפשר למלך עבדאללה לבוא בדברים בנידון עם העוצר העיראקי עבד אל-איללה.⁵

השיחות שלאחר מכן עם נציגי עבדאללה התקיימו ללא ששון, שתמך בהשתלטות ירדן על החלקים הערביים של ארץ-ישראל. הדבר נבע ממגמה מכוונת לצנן את היחסים עם המלך הירדני ולהפעיל עליו לחצים. מהצד הישראלי השתתפו אפוא באותן שיחות ראובן שילוח, היועץ לעניינים מיוחדים של שר החוץ, וסא"ל משה דיין, מפקד איזור ירושלים. השניים גילו עמדה נוקשה יותר כלפי הירדנים. בפגישה ביניהם לבין עבדאללה א-תל ציין שילוח במפורש (דבר שלא צוין על-ידי ששון) כי לא עולה על דעתה של ישראל לקבל את הגבול הצבאי הקיים ב"משולש" כגבול של קבע, וכי יהיה הכרח להכניס בו שינויים.

לא רק זאת, אלא שהוא טרח להוסיף ולקבוע, שישראל איננה מקבלת את הגישה הירדנית, ולפיה סיפוח החלקים הערביים של ארץ-ישראל לממלכת ירדן הוא מובן מאליו. ממשלת ישראל, הוסיף שילוח, לא הסכימה לכך, ואף עצרת האו"ם דחתה זאת. בקביעתו זו קישר שילוח בין גורל הגבול הצבאי בחזית העיראקית לבין כל ארץ-ישראל הערבית ("הגדה המערבית"). בכך הפך שילוח את האפשרות של פעולה צבאית ישראלית ב"משולש" לאיום על כוונותיו המדיניות של עבדאללה להשתלט על כל ארץ-ישראל הערבית. הייתה זאת

עמדת פתיחה, שגובתה באיום צבאי, בראשיתו של המשא-ומתן.

עבדאללה א-תל הציג את עמדות הפתיחה של ירדן בנוגע לחזית העיראקית וטען שגבולות שלטונו של עבדאללה כוללים גם את השטח שבשליטת העיראקים. לשאלתו של שילוח, אם הוא הוסמך לדבר גם בשם העיראקים, השיב עבדאללה א-תל בחיוב והוסיף, כי לאחר השיחה עם ששון התחיל המלך הירדני במאמצים להוציא את צבא עיראק מה"משולש". כמו כן – כך טען עבדאללה א-תל – השפיע המלך על העוצר העיראקי שלא לתקוף את ישראל.

דין שאל את המפקד הירדני, אם יוכל להמציא כתב הרשאה גם מטעם ממשלת עיראק. על שאלה זאת לא יכול היה א-תל לענות, והוא אמר שעליו להתיעץ על כך עם המלך. מכיוון שתשובה זאת הייתה רחוקה מלספק את הצד הישראלי, סירבו שילוח ודיין להרחיב את הסכם "ההפוגה הכנה" גם לאיזור החזית העיראקית. אף שעבדאללה א-תל ביקש מאוד לא לפגוע בעיראקים, טרחו הדוברים הישראליים לעשות שוב הבחנה ברורה בין הצבא העיראקי לבין הלגיון הירדני. עם העיראקים, טענו שילוח ודיין, קיימת הפוגה כללית, וישראל מסרבת לכלול אותם בהסכם הפוגה מיוחד.⁶

נראה שהמלך עבדאללה, אשר עמד על הגישה הישראלית התקיפה בראשית המשא-ומתן, ופירש את האיום כמופנה לא רק נגד האיזור שבשליטת הצבא העיראקי, אלא נגד כוונתו לשלוט בכל האיזור הערבי של ארץ-ישראל, טרח במשך חודש ינואר להיפגש עם העיראקים כדי לתאם איתם את נסיגתם ואת קבלת האחריות על האיזור שבשליטתם.

בפגישתו עם דיין ועם ששון (שחזר מהשיחות ברודוס עם המצרים) ב-30 בינואר 1949 בארמונו בשונה הוא לא ידע לומר אם העיראקים יופיעו לשיחות שביתת הנשק ברודוס, ואם יסכימו כלל להיות חלק מהמשלחת הירדנית. יחד עם זאת הוא אמר, שבין אם העיראקים יופיעו ברודוס ובין אם לאו, תהיה ירדן מוכנה לקבל עליה את מלוא האחריות לכל חייל עיראקי שנמצא בגבולות עבר הירדן או בגבולות ארץ-ישראל. ירדן, הבטיח המלך, תקיים את כל ההתחייבויות הצבאיות שתקבל עליה ברודוס.

המלך עבדאללה לא יכול היה באותו השלב לדרוש מהצבא העיראקי שנמצא בגבולות

ירדן על השטחים שממערב לירדן.¹⁰ הישראלים הבינו שהסכמה לתפיסת השטח העיראקי על ידי הלגיון או להכפפת הצבא העיראקי ללגיון תתפרש כהסכמה לריבונות ירדנית בכל השטח שממערב לירדן ותאפשר ריבונות זאת בפועל – וזאת עוד לפני שהחל המשא-ומתן הרשמי. הסכמה כזאת פירושה היה סיום המשא-ומתן בפועל עוד בטרם החל. בשל כך הנחה שרת את המשלחת הישראלית ביום פתיחת השיחות הרשמיות ברודוס להערים קשיים בנושא הגבול עם עיראק. המשלחת הישראלית חייבת הייתה – על פי הנחייתו של שר החוץ – להקפיד שהמשלחת הירדנית תהיה מצוידת באישור מבגדאד, שבו ייאמר בפירוש, שמשלחת עבר הירדן הנמצאת ברודוס מוסמכת לשאת ולתת בשם העיראקים, לדבר בשםם ולחתום על הסכם המחייב אותם. שר החוץ קבע, כי אין להסתפק בהודעה שתמית על יפוי כוח לממשלת עבר הירדן.¹¹

בשלב השיחות החשאיות המקדימות חיפה האיום בהפעלת כוח על נחיתות צבאית בשטח, אשר עלולה הייתה לגרום לנחיתות מדינית בראשיתו של המשא-ומתן. האיום איפשר לבלום את מגמת הירדנים לנצל את הישגי הצבא העיראקי לצורכי מיקוח, ונוסף על כך הוא דירבן את המלך עבדאללה להיכנס למשא-ומתן, מחשש שפעולה צבאית ישראלית עתידית עלולה לפגוע בהמשך שליטתו לא רק בגזרה העיראקית, אלא בכל האיזור הערבי שממערב לירדן.

ב. משא-ומתן רשמי והיערכות לשעת הש' **– 20.3.49-4.3.49**

1. הלחץ לתיקוני גבול ב"משולש"

השיחות הרשמיות עם משלחת עבר הירדן נפתחו ברודוס ב-4 במארס 1949. בנוגע לחזית העיראקית תבע הצד הישראלי תיקון גבולות כתנאי להסכמתו לחילופי כוחות בין הירדנים לעיראקים.

באותו שלב של המשא-ומתן נועד האיום בהפעלת כוח צבאי להשיג שתי מטרות ב-זמנית: מטרה אחת הייתה להביא להסגתם של הכוחות העיראקים, והמטרה השנייה הייתה להביא לתיקוני גבול לכל אורך החזית.

האפשרות להפעיל כוח צבאי הפכה להיות ריאלי מיד עם סיום מבצע "עובדה", אשר החל

ארץ-ישראל לחזור לארצו או לסגת לעבר הירדן וביקש מהישראלים לא ללחוץ עליו בכיוון זה. הוא הבטיח לעשות זאת בעת כריתת חוזה השלום.

בסוף דבריו הביע המלך את ביטחונו, שהוא יצליח להגיע להסדר עם העיראקים, שבמסגרתו הם יפנו את עמדותיהם הקדמיות, הגובלות עם ישראל, ובמקומם תוצב משטרה ירדנית, אשר תשמור על ביטחון הפנים באזורים שיפנו.⁷

המצב בחזית העיראקית לא התבהר במשך כל השיחות החשאיות עם ירדן בחודש פברואר ובראשית חודש מארס, ולכן האופציה הצבאית בחזית העיראקית המשיכה להתקיים. הירדנים לא יכלו לענות בבירור לבני שיחם הישראלים, אם הם מוסמכים כלל לדבר בשם העיראקים, ואם בידם יפוי כוח של ממשלת עיראק לדבר בשמה. לצד הישראלי התברר, שהירדנים אינם מתכוונים ללחוץ על העיראקים לפנות את עמדותיהם, אלא מעדיפים שיישארו במקומם ויהיו נתונים לפיקוד ירדני.⁶

היה ברור שהירדנים חתרו ליהנות מהישגי הצבא העיראקי כקלף מיקוח וכאמצעי לחץ על ישראל בשעת המשא-ומתן ברודוס כדי לתבוע ממנה ויתורים באזורים אחרים – בייחוד באיזור ירושלים.

השיחות עם ירדן נקלעו למשבר, שכן עבדאללה דרש לפגוש את ששון כדי לתאם באופן סופי את מועד פתיחתן של השיחות ברודוס. אך ששון סירב באותו שלב להיפגש עם עבדאללה, משום שחשש שפגישה כזאת תתפרש אצל המלך כמתן לגיטימציה לעמדותיו ולכוונותיו לגבי החזית העיראקית ולגבי כל שטחי ארץ-ישראל שנשלטו בידי הערבים.⁹

בסופו של דבר לא התקיימה הפגישה עם המלך, והשיחות הלא פורמליות בין המשלחות הירדנית והישראלית החלו ברודוס ללא הסכמה על עתיד האזורים שבשליטת הצבא העיראקי. בהוראות שקיבלה המשלחת הישראלית לשיחות ברודוס נאמר, שעליה להצהיר בפתח המשא-ומתן, כי היא מוסמכת לשאת ולתת עם משלחת עבר הירדן אך ורק בשאלות שבינה לבין עבר הירדן. אין לה סמכות לשאת ולתת עם משלחת עבר הירדן בשאלות הנוגעות לצבא העיראקי ולשטחים שבשליטתו.

נוסף על כך נדרשה המשלחת הישראלית לדאוג לכך, שהסכם שביתת הנשק עם ירדן יכלול קביעה מפורשת, שאין הוא מהווה הכרה בריבונותה של

ב-6 במארס 1949 והסתיים ב-10 במארס 1949, ואשר במסגרתו נכבש דרום הנגב עד אילת.¹² ב-11 במארס 1949 רשם דוד בן-גוריון ביומנו בסיפוק רב, כי דגל ישראל הונף על חוף ים סוף, ושחררה עין-גדי. הוא סיים בשאלה: "ההגיע תורו של הימשולש הצפוני (שבידי חיל המשלוח העיראקי)? על כך ענה: "השיחות ברודוס יקבעו הרבה". כלומר, הוא השאיר את הנושא פתוח למשא-ומתן. אבל עובדה היא, שיום לאחר שחרור אילת הוא הביא בחשבון פעולה צבאית. וראינו שכבר בדצמבר 1948 איימה ישראל בפעולה צבאית בחזית העיראקית. במארס הוא הפך לממשי יותר.¹³

בן-גוריון חוזר על כך ביומנו ב-14 במארס וקובע שיש לאיים על הירדנים ב"פעולה", אם לא יסכימו לתיקון הקו ב"משולש". אלא שלדעתו לא היה מקום להחיש את הפעולה כל עוד הירדנים, ובייחוד הבריטים, עדיין לא קיבלו באופן סופי את תוצאות מבצע "עובדה". הוא חשש שפעולה כזאת תמציא לבריטים הזדמנות להתנקם בישראלים על הכישלונות באל-עריש ובאילת.¹⁴

לאחר סיום הקרבות בנגב הייתה מגמתו של צה"ל להמשיך לרתק את כוחות הלגיון בדרום כדי למנוע מהם להתערב לצד הצבא העיראקי במקרה של פעולה ב"משולש".¹⁵

ובמקביל השתמש סגן-אלוף דיין ברצונו של עבדאללה לקבל את הימשולש" כאמצעי לחץ להשגת הסכמה סופית בקשר לגבול בדרום ובירושלים.¹⁶ כלומר, האיום בפעולה צבאית ב"משולש" נועד גם כדי להשלים את ההישגים הצבאיים בדרום, והלחץ הצבאי בדרום נועד לגבות פעולה צבאית אפשרית ב"משולש".

גם אנשי משרד החוץ הישראלי נטלו חלק בהפעלת הלחץ על עבר הירדן בנוגע לתיקון הגבול המשותף תוך כדי איום בפעולה צבאית. ראובן שילוח, ראש המשלחת, סירב לדון עם הירדנים על הסכם הפסקת אש לכל אורך

החזית, כולל איזור הימשולש", והסכים לדון בקווי שביתת הנשק בחזית הלגיון בלבד.¹⁷ לאנשי משרד החוץ נמסר על התוכניות לבצע פעולה צבאית באיזור הימשולש". ב-14 במארס 1949 מסר ולטר איתן, מנכ"ל משרד החוץ הישראלי, לאבא אבן, נציג ישראל באו"ם, על התוכנית של צה"ל לפעול ליישור הקו ב"משולש", וביקש את הערכתו על תגובתו האפשרית של האו"ם ועל הצעדים שיש לנקוט כדי לרככה. אבן אמר לו: "סבורני שלפעולה ב"משולש" יהיו תוצאות רציניות ביותר, אלא אם כן הזמן והמסיבות יסודרו בקפדנות".¹⁸

יוצא מזה, שהדרג הדיפלומטי הישראלי שיתף פעולה עם הדרג הצבאי כדי לתת גיבוי מדיני לפעולה צבאית במהלך המשא-ומתן. הדרג הדיפלומטי אומנם פירט את הקשיים שעלול מבצע כזה לעורר במישור של היחסים הבינלאומיים, אך לא התנגד לעצם הפעולה. הוא התנה אותה בהכנה מדינית קפדנית מקבילה.

התייעצות זאת, שהתקיימה במשרד החוץ הישראלי, מעידה על כך שפעולה צבאית נשקלה ברצינות רבה בימים 13-14 במארס. כך המאוזניים החלה לנטות לעבר ביצוע הפעולה, משום שלצד הישראלי הגיעו ידיעות מודיעיניות על ישיבה,

קצינים ישראליים וירדניים קובעים את הגבול בשטח בחסות משקיפי או"ם

2. ההיערכות הצבאית לקראת שעת הש' - 10-20 במארס 1949

פקודת ההתראה למבצע ש-ת-ש לחטיבות 7, 9 ו-11 ניתנה ב-12 במארס 1949, יומיים לאחר תום מבצע "עובדה". מכאן ניתן להסיק, שאגף המבצעים תיכנן את המבצע במקביל לכיבוש הנגב הדרומי. ראש אג"ם/מבצעים באותה עת היה סגן-אלוף שמעון אבידן. סגנו היה רב-סרן מאיר דוידזון.²⁴ פקודת המבצע של ש-ת-ש פירטה שתי מטרות עיקריות לפעולה הצבאית:

א. פגיעה בתופעת ההסתננות משטח ה"משולש" לתוך שטח מדינת ישראל במערב ובצפון. המסתננים היו ערבים מקומיים, שהוכוונו על-ידי העיראקים ועסקו בפעולות שוד, גניבה ורצח.
ב. תיקון קו הגבול ב"משולש" בכמה נקודות תוך כדי דחיקת הצבא העיראקי מזרחה והרחקתו ממרכזי האוכלוסייה היהודית.

המגמה האופרטיבית העיקרית של המבצע הייתה כיבוש ואדי ערה באמצעות חטיבה 7 וחטיבה 11 (יפתח) בדרך הבאה:

א. כיבוש הכפרים זבובה, אום אל-פחס, ערעה ורומנה, התייצבות על קו הרכסים האמור וייצוב קו משלטים דרומה לכפרים אלה תוך השתלטות על פרשת הדרכים אום אל-פחס-ערעה-יעבד.

ב. השתלטות מלאה על ואדי ערה ופתיחתו לתנועה חופשית של כוחות צה"ל ושל תחבורה ישראלית אזרחית.

ג. השתלטות מלאה על חלקו הצפוני של עמק גנין.
ד. החזקתו וייצובו של קו הגנה מול ה"משולש" מדרום לצנדלה, למוקיבלה ולרכס הברקן.²⁵

כוחות חזית הצפון אמורים היו לכבוש את משלטי ערעה ואום אל-פחס.

מגמת כוחות חזית התיכון, שהיו מורכבים בעיקר מחטיבה 5 (גבעתי), הייתה לתקוף ולטהר את עמדות האויב שמול ערה, מענית, עין-שמר וגילמה ואת המשלטים החולשים על קלנסואה.

גדוד 51 של חטיבת גבעתי היה צריך לתקוף את הכפר טירה ואת מערכת המוצבים של האויב צפונית מזרחית לטירה וממזרח לרמת-הכובש ועד כפר-סבא הערבית.²⁶ כוחות חזית התיכון היו צריכים להתבסס על קו חדש מתאים ולהיערך להתקפות-נגד של האויב, שעל פי ההערכה עתידות היו לצאת מאיזור בקה אל-עירביה, טול-כרם, קלקיליה וערעה.

שהתקיימה ברבת-עמון ב-10 במארס, ושבה הוחלט כי הלגיון יקבל לידי את החזית העיראקית החל מה-12 במארס. ההעברה אמורה הייתה להסתיים בתוך 15 ימים. העיראקים היו אמורים לרכז את כוחותיהם באיזור שכס-טובס-יריחו. הכוחות המקומיים היו אמורים להיות כפופים ללגיון ולקבל את משכורותיהם מהעיראקים.¹⁹

ב-13 במארס הודיע איתן לפוהל מוהן, נציגו של מתווך האו"ם בארץ-ישראל, שישאל רואה בתזוזתם של כוחות הלגיון לצורך תפיסת עמדות קדמיות ב"משולש" במקום העיראקים הפרה של הפוגה.²⁰

כדי לנסות לפתור את המתח בין הירדנים, שביקשו להחליף את הכוחות העיראקיים ב"משולש", לבין הישראלים, שביקשו לבצע תיקוני גבול עוד לפני ביצוע החילופין, נשלח לארץ מרודוס סגן-אלוף משה דיין, כדי שינהל משא-ומתן חשאי וישיר עם המלך עבדאללה. במקביל המשיך צה"ל בהיערכותו לקראת תקיפת ה"משולש".

ב-16 במארס הגיע דיין לארץ ויומיים לאחר מכן, ב-18 במארס, הוא נפגש עם עבדאללה א-תל ומסר לו את תביעותיה של ישראל לגבי ואדי ערה ולגבי ההרים החולשים ממזרח על הוואדי ועל שפלת החוף. בשיחה זאת איים דיין בחידוש המלחמה, אם תביעותיה של ישראל לא יתקבלו.²¹

למחרת שלח המלך עבדאללה איגרת לוולטר איתן, שבה הוא הסביר כי נסע בעצמו ל-H-3 כדי לפגוש את העיראקים ולשכנע אותם לאפשר לירדנים לתפוס את קו החזית במקומם. הוא עשה זאת, לטענתו, על סמך הבנה מוקדמת עם ששון ועם דיין ולצורך מניעת מעשי ברבריות נגד הישראלים באיזור. לא הייתה באיגרת הבעת הסכמה לשינוי הגבול.²²

הפגישה עם המלך התקיימה ב-20 במארס, והשתתף בה גם רב-סרן יהושפט הרכבי. בפגישה זאת הסכים המלך - לראשונה - לתיקון הגבול בוואדי ערה ולכך שצה"ל יתפוס את הרכס הראשון השולט לאורך מישור החוף - ממענית בצפון ועד לבודרוס בדרום, אך עמד על כך שטול-כרם וקלקיליה יישארו בשליטתו. המלך עבדאללה ביקש לשמור על הסכמתו זו בסוד ושלה את עבדאללה א-תל לגנרל גלאב ולראש-הממשלה הירדני, שהיה באותה עת בביירות, כדי שיגייס את הסכמתם לויתור המוצע.²³ הסכמה זו של המלך עבדאללה מנעה את תחילתו של מבצע ש-ת-ש, ששעת הש' שלו נקבעה ללילה שבין ה-20 ל-21 במארס.

במסגרת חזית ג' הייתה חטיבה 10 (הראל) מיועדת לכבוש את משלטי כפר-קאסם.²⁷

על כוחות חטיבה 9 (עודד) הוטלו המשימות הבאות: א) החזקת קו המשלטים מלגיון במערב ועד לירדן; ב) ביצוע התקפת הטעיה על משלטי ערבונה וצנדלה על מנת להסיח את כוחות האויב מגזרת הפעולה העיקרית בוואדי ערה.²⁸

על גדוד 79 של חטיבה 7, שסופח לחטיבת יפתח, הוטל לכבוש את מוצמוץ, את אום-אל-פחם ואת ערעה.²⁹ הגדוד התרכז בראשית המבצע במגידו והיה עליו להתקדם בכביש ואדי ערה, לכבוש את מוצמוץ, להתקדם לאום אל-פחם, לכבוש את הכפר ולאחר מכן להמשיך ולכבוש את ערעה בעזרת פלוגה מגדוד 3 של חטיבת יפתח, שאמורה הייתה להתקדם בעקבותיו. בשלב השני של המבצע היה עליו לנוע לכיוון רומנה ותל תענך ולכבוש בעזרת שתי פלוגות מגדוד 2 את רומנה.³⁰

גדוד 1 מחטיבה 11 (יפתח) היה אמור בשלב הראשון של המבצע לתפוס את שיחי אסקנדר (רכס השולט על אום אל-פחם ממזרח) ואת שאר הרכסים השולטים על אום אל-פחם ולחסום את הדרך מיעבד לאום אל-פחם. כמו כן היה עליו לסייע לטור המשוריין לכבוש את אום אל-פחם. לאחר כיבוש הכפר היה צריך הגדוד לקדם פלוגה בעקבות הטור המשוריין. תפקידו של גדוד מס' 2 בשלב הראשון של המבצע היה לחסום את כביש ואדי ערה מפני תגבורת מכיוון ערעה, לכבוש את דהרת מחמוד ולהתבסס במקום. ולאחר מכן היה עליו לכבוש גם את קלעת אל-בדוי ולהתבסס במקום. בשלב השני של מבצע ש-ת-ש צריך היה גדוד מס' 2 של החטיבה להצטרף לגדוד 79 ולכבוש את הכפר רומנה.³¹ חטיבת יפתח קבעה סיסמא למבצע: "פנינו מזרחה".³²

חטיבה 11 תיכננה פעולה מקומית נגד עבודות חריש שביצעו איכרים ערבים בעמק בין זרעין ללגיון. התיכנון כלל ירי לעבר החורשים כדי להרחיקם מהשטח והצבת תותחים נ"ט בלגיון וזרעין כדי למנוע התקפה אפשרית של משוריינים דרך הכבישים גינין-לגיון, וגינין-זרעין.³³

3. הצבא העיראקי

במרכז הגזרה של חזית א' היה ערוך גיחפל 4 של צבא עיראק בארץ-ישראל. תחת פיקודו היו שלושה גדודי רגלים סדירים (4/1, 4/2, 15/2), שני גדודי רגלים מקומיים ("אל-כרמל", "חאלד אבן

אל-וליד"), יחידת שריוניות, יחידת תותחי-שדה ויחידת תותחים נ"מ.

הקו הקדמי של ואדי ערה הוחזק על-ידי גדוד המקומיים "אל-כרמל" ועל-ידי פלוגה מהגדוד הסדיר 4/2. באגף המזרחי של גדוד "אל-כרמל" הוצב גדוד המקומיים "חאלד אבן אל-וליד". גדוד זה נמצא בחזית גינין, החל מהפתח הצפוני של ואדי ערה לכיוון הגלבוש. הוא הסתייע בפלוגה מגדוד 1/4, שמטהו היה בזבובה. באגף המערבי של גדוד "אל-כרמל" הוצב גדוד המקומיים "שערווייה" (אשר נמצא ברובו בגזרת חזית התיכון). הגיחפל הרביעי מנה 4,000 איש, והמטה שלו היה בניין משטרת גינין.³⁴

החזית העיראקית המערבית, שנמשכה מכפר קאסם בדרום ועד צפונית לטול כרם (חירבת מיסר), הוחזקה על ידי גיחפל מס' 1, אשר הורכב משלושה גדודי חי"ר – 1/2, 15/1 ו-1/1 – ומגדוד ממוכן מס' 1 (אוול עלי). אליו גם סופחו גדוד התותחנים המדברי (א-צחרא) מס' 7, פלוגת שריוניות ויחידת תותחנים נ"מ מס' 3. נוסף על זה חנו לאורך הגזרה של חזית ב' שני גדודים מקומיים – "שערווייה" ו"צלחא א-דין".

גדוד 15/1, שמנה 750 חיילים, תפס את גזרת טול כרם, שוויקה, פרעון ופרדסיה. גדוד 1/2 מנה 800 חיילים ותפס את הגזרה בין דנבה לענבתה, לאורך כביש טול כרם-שכם. הוא שימש כעתודה והחליף את גדוד 15/1 מזמן לזמן. גדוד 1/1 החזיק בגזרת כפר קאסם-גילגוליה. גדוד ממוכן 1 (אוול עלי) חנה בכפרים שמסביב לקלקיליה. גדוד המקומיים הסדיר "שערווייה" מנה 600 חיילים וחנה בכפרים שמצפון לטול כרם עד חירבת מיסר. גדוד המקומיים הסדיר "צלחא א-דין" מנה 420 חיילים וחנה בשטח טירה, טייבה וקלנסואה.³⁵

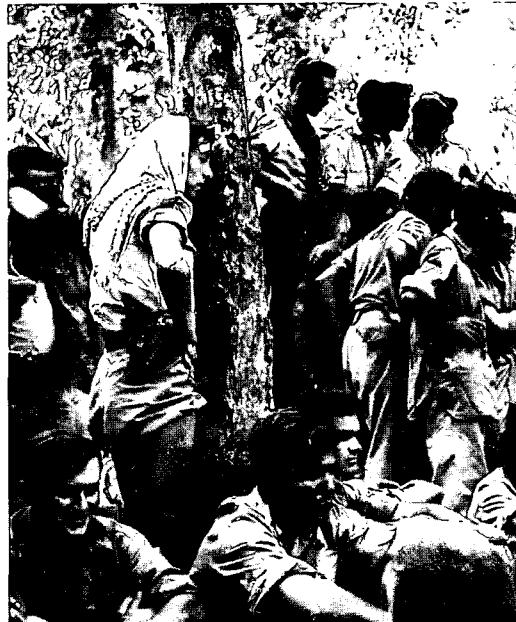
4. האיפול על המבצע

ההכנות לקראת מבצע ש-ת-ש נעשו תוך הקפדה על מידה רבה של סודיות. המאמץ לשמור על איפול הוטל על אנשי ש.מ.3 (לימים ביטחון שדה), שהיו ממונים על הצנזורה ועל ביטחון הפנים. הם התפזרו בין היחידות השונות כדי להסביר את הכוונות כהכנה לקראת פעולת עונשין בסביבות עמק בית-שאן בתגובה על מעשי שוד שאירעו באיזור. למפקדות ניתנה הוראה להגביר את השימוש ברצים ולהימנע משיחות טלפוניות או אלחוטיות בקשר למבצע. שיחות מנהלתיות רגילות

היו צריכות להימשך כרגיל כדי להקנות תחושה שהשיגרה נמשכת. מהרגע שהוכרז על כוננות נמנעה מהחיילים יציאה מהמחנות, ונאסר עליהם לשוחח עם אזרחים ועם אנשי השירותים. החזרת החיילים מחופשה לא נעשתה באמצעות הודעות פומביות, ונשמרה ההוראה להימנע מיצירת ריכוזים גדולים של החוזרים מחופשות. ההכנות בבתי החולים נעשר בהדרגה כדי לא לעורר חשד מיוחד.

יתר על כן, ניתנה הוראה להעביר את הכוחות לבסיסי היציאה בקבוצות קטנות ובשיירות שלא יהיו בהן יותר משלוש מכוניות בכל פעם. ניתנה הוראה לכסות בברזנט את המכוניות שהעבירו חיילים כדי למנוע משיכת תשומת לב מיוחדת. התנועה למקומות הריכוז אמורה הייתה להיעשות בעיקר בלילה ובאיפול מלא במקומות שהיו נתונים לתצפית האויב (חוץ מאשר במקומות שבהם נעשתה הטעיה מכוונת). אנשי ש.מ.3 היו ממונים על איתור ועל הענשה של מדליפי ידיעות על המבצע בעורף. כמו כן הוטל עליהם – בשיתוף עם המשטרה הצבאית – למנוע גישת עיתונאים, אזרחים ומשקיפי או"ם לקווי החזית.³⁶

פקודת התזוזה ניתנה ב-19 במאס והורתה על תנועה לעמדות היערכות. בליל ה-19-20 תוך כדי פעולות של תפיסת עמדות, התחפרות והסוואה, שהיו צריכות להסתיים עד שעה 5.00 בבוקר.³⁷ מתוך הוראות אלה ברור שצה"ל התכונן להתקפת פתע לכל אורך קו המגע עם העיראקים – מהירקון ועד הירדן. התקפה זו אמורה הייתה

לוחמים של חטיבת יפתח. גודד 1 של החטיבה אמור היה לכבוש את הרכסים השולטים על אום אל-פחם

להתחיל בלילה שבין ה-20 ל-21 במאס 1949. הכוחות העיראקיים חששו בתקופה אשר קדמה לשעת השי של מבצע ש-ש מהתקפה ישראלית. על פי ידיעות, שהיו בידי המודיעין הקרבי, נפגש מפקד גדוד "אל-כרמל" ב-10.3.49 עם מפקד ג'חפל 4 מתוך חשש בליטחון ואדי ערה. מדי שעה היו שני המפקדים מתקשרים ביניהם כדי להתעדכן במצב באיזור. העיראקים תיגברו את כוחותיהם, ובגזרת כפר קאסם הזמין גדוד 1/1 ממטה החזית 2 מטולי "פיאט" ו-21 מקלעים.

העיראקים קיבלו ידיעות על התקפה יהודית, שצריכה הייתה להיערך ב-12 במאס 1949. התקפה זאת לא התקיימה בסופו של דבר, אך העמידה את הכוחות העיראקיים במצב הכן. הדבר גרם לכך שימים ספורים בלבד לפני שעת השי של מבצע ש-ש קבעה מפקדת גדוד "אל-כרמל", שאין יסוד להבאת תגבורת לחזית, מפני שהידיעות על פתיחת התקפה יהודית היו מוטעות. אם דעתה של מפקדת גדוד "אל-כרמל", אשר שכנה בקו הקדמי מול ואדי ערה, הייתה מקובלת גם על הפיקוד העליון של צבא עיראק בארץ-ישראל, הרי ניתן לקבוע שמבצע ש-ש יכול היה להיפתח בתנאים של הפתעה.³⁸

ג. כוננות צבאית וסיום המשא-ומתן

בסופו של דבר לא יצא המבצע אל הפועל, משום שהמלך עבדאללה הסכים לתיקוני גבול ב"משולש". המשא-ומתן בין ישראל לירדנים נמשך גם כמה ימים לאחר הסכמתו של עבדאללה לשינויים בגבולות ה"משולש", ולאחר שבוטלה שעת השי למבצע.

בלילה שבין ה-22 ל-23 במאס נערכה פגישה בשער מנדלבאום בין נציגי ישראל (מנכ"ל משרד החוץ ולטר איתן, האלוף ידן, ראש אג"ם, דיין והרכבי) לבין נציגי ירדן (שר המשפטים ושר ההגנה בפועל, פלאח מדאדחה, תת-שר החוץ חוסיין סראגי ועבדאללה א-תל). לאחר דיון ארוך אל תוך הלילה הגיעו שתי המשלחות להסכמה על קו גבול מוסכם ב"משולש". אולם עם סיום הפגישה ביקשו הירדנים לקחת את המפה המוסכמת, כדי שיוכלו להראותה למלך עבדאללה ולקבל את אישורו.

הפגישה שלאחר מכן, שבה הושגה ההסכמה הסופית בין הצדדים, התקיימה למחרת בליל ה-24 במאס בשונה בנוכחותו של המלך. בפגישה המכרעת השתתפו בצד הירדני – נוסף על משתתפי

חודש המשא-ומתן ברודוס. הדיונים התקיימו בעיקר בין אנשי הצבא שישבו על המפות ודנו על הקווים ועל דילולי הכוחות.⁴¹

לאחר שהושג הסכם מקדים בשונה ב-31 במארס, נחתם ההסכם באופן רשמי ברודוס ב-3 באפריל. סעיף 6 של הסכם שביתת הנשק עסק בקו הגבול התפוס בידי כוחות עיראק וכלל את ההסכם שהושג ב-24 במארס בין הצדדים.⁴²

הכוונות של צה"ל נמשכה עד ל-1 באפריל, ורק אז בוטל סופית מבצע ש-ת-ש. אולם גם לאחר הביטול הסופי ניתנה הוראה לכוחות לנטוש את שטח ההיערכות בחשאי כדי לא לתת לירדנים את התחושה שחלה הרפיה בכוונות של צה"ל.⁴³

מבצע ש-ת-ש בוטל איפוא, בדיוק ברגע שהאיום בהפעלת כוח צבאי השיג את יעדיו וסיים את תפקידו. ההסכם המדיני ביטל את הצורך בנקיטת אופציה צבאית.

סיכום: דיפלומטיה של אלימות בסיומה של מלחמה

מבצע ש-ת-ש אומנם לא יצא אל הפועל, אך כוונותם של הכוחות בשטח, דריכותם והיערכותם לקרב במשך כל חודש מארס הן דוגמא לשימוש באיום להפעיל כוח צבאי במסגרת משא-ומתן לסיומה של מלחמה.

התקופה המתמשכת בין הקרב הגדול האחרון במלחמה לבין השגת ההסדר המדיני מתאפיינת בדיפלומטיה של אלימות, המושתתת על היכולת להסב נזקים ולהכאיב.

וכך כותב תומאס שלינג על תקופת בנייה זו:

הכוח הגס מצליח, כאשר עושים בו שימוש, ואילו הכוח להכאיב מצליח ביותר, כאשר אינו מופעל למעשה. האיום בגרימת נזק או בגרימת נזק נוסף הוא המאלץ את היריב להיכנע או לציית. האלימות הסמויה היא

הפגישה הקודמת – גם ממלא מקומו של ראש-הממשלה, סעיד אל מופתי; שר החינוך, מוחמד אל-שונקייטי; ראש אג"ם, מייג'ר קוקר הבריטי; וראש מחלקת המיפוי, מולאזם עבד א-רחמאן רצאף. הירדנים, כולל המלך עצמו, ניסו להתנגד ברגע האחרון לתיקון הגבול, ולחלופין לקבל תמורה טריטוריאלית באזורים אחרים בעבור הוויתורים שעשו באיזור ה"משולש".

ברגע מסוים התפרץ דיון כלפי המלך והתריס בפניו, ששלושת אנשי הצבא הישראלים שנכחו במקום איבדו את אחיהם הצעירים במלחמה, אשר הייתה נמנעת לולא תוקפנות מדינות ערב, ובהן ירדן (דיון התכוון לעצמו, ליהושפט הרכבי ולידיון). הייתה זו התפרצות של איש צבא שהוא גם לוחם וגם דיפלומט, אשר נשא ונתן מעמדה של כוח, ואשר היה מוכן להפעיל כוח במקביל למשא-ומתן המדיני.³⁹

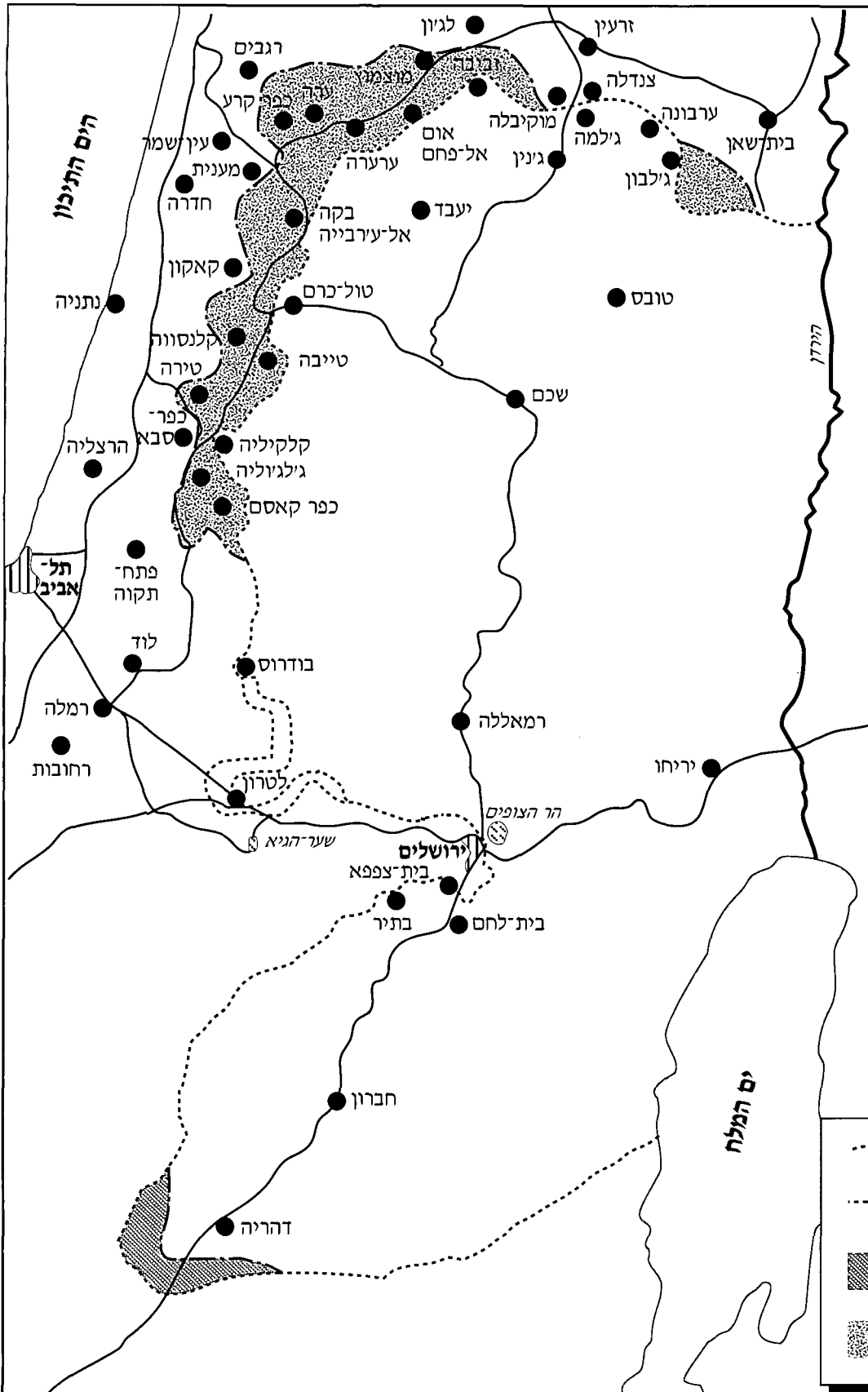
ההסכם שהושג ב-24 במארס כלל את לוחות הזמנים לפינוי הכוחות הירדניים אל קו שנמצא ממזרח לוואדי ערה וממזרח לקו הרכסים הראשון השולט על מישור החוף. האיזור שממערב לדרך בקה-גילגוליה ואיזור כפר קאסם עד לקו שנמצא כקילומטר ממזרח לכפר צריך היה להתפנות בתוך חמישה שבועות מהחתימה על הסכם שביתת הנשק. איזור ואדי ערה שבין בקה לזבובה – תוך שבעה שבועות מהחתימה על הסכם שביתת הנשק. כל שאר האזורים צריכים היו להתפנות בתוך 15 שבועות.

כמו כן הוסכם שכוחות ירדן יתפסו את עמדות הצבא העיראקי ב"משולש" רק לאחר החתימה על הסכם שביתת הנשק. על עבר הירדן היה לערוב לכל הכוחות העיראקיים בארץ-ישראל ולהסכים לכך שהסכם דילול כוחות יכלול גם אותם.

ישראל מצידה התחייבה להבטיח את זכויות הכפריים, אשר עמדו להסתפח לשטח ישראל, לאפשר להם להתפנות – אם רצונם בכך – יחד עם רכושם ותוך מתן פיצויים הולמים עבור אדמותיהם. נוסף על כך התחייבה ישראל לממן את עלות סלילתו של כביש ירדני חדש מטול-כרם לקלקיליה, שכן הכביש הישן הועבר כמעט בשלמותו לידי ישראל.⁴⁰

כל עוד נמשך המשא-ומתן נשארו כוחות צה"ל בכוונות. מבצע ש-ת-ש לא בוטל כליל, אלא נדחה לסוף החודש. הכוחות בשטח היו דרוכים לפתיחה אפשרית של המבצע במשך כל חודש מארס. הסיבה: לאחר שהושגה ההסכמה החשאית בשונה,

מפת חילופי השטחים בין
 ישראל לירדן עם תום
 מלחמת העצמאות

שבכוחה להשפיע על אפשרויות הבחירה של האויב – אלימות שעדיין אפשר לרסנה או להפעילה, או אלימות אשר הקורבן מאמין שעדיין אפשר לרסנה או להפעילה.⁴⁴

האיום בהפעלת כוח צבאי בחזית העיראקית ליווה כל הזמן את המשא-ומתן עם עבדאללה על סיוס המלחמה – החל מראשית השיחות החשאיות בחודש דצמבר 1948 ועד לחתימה על הסכם שביתת הנשק ב-3 באפריל 1949.

מטרת האיום הייתה להשיג תיקוני גבול ב"משולש", ובמיוחד לאורך ואדי ערה, הסגתם של הכוחות העיראקיים, מניעת אפשרות מהירדנים לנצל את הישגי העיראקים במלחמה כדי להשיג הישגים בגזרות אחרות – בירושלים ובדרום – והפעלת לחץ על עבדאללה להיכנס למשא-ומתן תוך כדי איום על תוכניותיו לשלוט בכל ארץ-ישראל הערבית.

האיום בהפעלת כוח צבאי, אשר הגיע לשיאו בין ה-10 ל-20 במאוס בעקבות ההיערכות לקראת שעת השי של מבצע ש-ת-ש, השיג את מטרתו, והירדנים הסכימו לתיקוני גבול בחזית העיראקית, ובמיוחד באיזור ואדי ערה, ולשליטה ישראלית על איזור הגבעות השולט על מישור החוף – החל מאיזור מענית בצפון ועד לבודרוס בדרום.

צה"ל הכין את מבצע ש-ת-ש והתכוון לקראתו מתוך מגמה ברורה לצאת לפעולה צבאית לעקירת הצבא העיראקי מעמדותיו. מבחינתו לא היה מדובר בתרגיל בהפעלת לחץ דיפלומטי, אלא בהיערכות לקרב של ממש. האיפול שהוטל על ההכנות למבצע נועד להפתיע את האויב ולסייע בהשגת ניצחון מהיר.

לימים, בעדות אישית מאוחרת על מבצע ש-ת-ש, טען מולה כהן, מפקד חטיבת יפתח, שמטרת המבצע הייתה לכבוש את כל הגדה המערבית, כולל גינין ושכס. חטיבת גבעתי אמורה הייתה להגיע לשכס דרך בקה אל-עירביה, ואילו חטיבת הראל הייתה צריכה להוביל מכיוון כפר קאסם.⁴⁵

אף שעדות אישית זאת איננה עולה בקנה אחד עם פקודות המבצע, אפשר שהיא משקפת "תורה שבעל פה", ולפיה קיבלו המפקדים הוראות לנצל הצלחה ולהמשיך לעבר שכס וגינין, במקרה שהיעדים המקוריים יושגו בקלות ובמהירות. נראה כי המאוויים של מפקדי הפלמ"ח בחטיבת יפתח (מכיוון צפון) ובחטיבת הראל (מכיוון כפר קאסם) היו כי יינתן להם להשתלט על כל מרחב השומרון,

שממנו עמד להתפנות הצבא העיראקי. אלא שישראל הגיעה בסופו של דבר להסדר מדיני עם עבדאללה, שהעניק לה יתרונות טריטוריאליים בהתאם ליעדים שנקבעו בפקודת המבצע ש-ת-ש. בתמורה לכך התאפשר לצבא ירדן להיכנס למרחב שפינו העיראקים.

ראינו אפוא שדיפלומטיה של אלימות מורכבת ממשולש, שקודקודו הוא הקברניט המדיני, שהחליט על שלום; בסיסו הוא הפיקוד העליון של הצבא, האמון על "דיפלומטיה של מדים", המערבת שיקולים מדיניים במהלכים צבאיים; ושוקיו הם הלוחמים בשטח, אשר מתכננים את המהלכים הצבאיים. הרכב זה פעל בהצלחה במסגרת ש-ת-ש והשיג את מטרותיו המדיניות בלי שנאלץ להפעיל את הכוח הצבאי בלחימה ממש.

הערות

1. פרוינדליך, י', **תעודות למדיניות החוץ של ישראל**, כרך 2, תעודה 140, עמ' 179-180.
2. לורד, נ', **קורות מלחמת העצמאות**, מסדה, 1989, עמ' 270-284.
3. **תעודות מדיניות**, כרך 3, תעודה 181, הערת עורך, עמ' 333. יש לציין שהיו כוונות גם לפתוח במבצע צבאי נגד המצרים בדרום הר חברון.
4. שם, תעודה 180, עמ' 330.
5. שם, תעודה 181, עמ' 332-333.
6. שם, תעודה 183, עמ' 338-339.
7. שם, תעודה 186, עמ' 345.
8. א) שמעוני אל בן-גוריון ושרת, 14 בפברואר 1949, שם, תעודה מס' 190, עמ' 349-353; ב) שרת אל איתן וששון, 15 בפברואר 1949, שם, תעודה מס' 191, עמ' 353-354.
9. שם, הערת עורך, עמ' 356-357.
10. הוראות למשלחת ישראל למשא-ומתן לשביתת נשק עם ירדן, 28 בפברואר 1949, שם, תעודה 197, עמ' 358-360.
11. שרת לשילוח, 4 במאוס 1949, ארכיון צה"ל, 1054/992.75.
12. לורד, שם, עמ' 642-649.
13. בן-גוריון, דוד, **יומן מלחמה**, בעריכת רבלין ג' ואורן א', משרד הביטחון, 1982, 11.3.1949, עמ' 947.
14. שם, 14.3.49, עמ' 976.
15. דיין לידין, 26 במאוס 1949, ארכיון צה"ל, 1054/992.75.
16. דיין לידין, 13 במרס 1949, ארכיון צה"ל, 1059/992.75.
17. שילוח אל שרת, 9 במאוס 1949, **תעודות מדיניות**, כרך 3, תעודה 205, עמ' 374.
18. א) איתן אל שילוח, 15 במרס 1949, שם, תעודה 230, עמ' 432. ב) **יומן מלחמה**, 19.3.49, עמ' 979.
19. הערת עורך, שם, עמ' 415.
20. איתן אל מוהן, 13 במאוס 1949, שם, תעודה 223, עמ' 415.

21. א) דיין, מ', **אבני דרך**, ידיעות אחרונות, 1976, עמ' 87.
 ב) דיין אל איתן, 18 במארס 1949, **תעודות מדיניות**, כרך 3, תעודה 236 עמ' 456-455.
22. א) המלך עבדאללה אל איתן, 19 במארס 1949, שם, תעודה 240, עמ' 459-458.
 ב) דיין, שם, עמ' 87.
23. א) איתן אל שילוח, 20 במארס 1949, **תעודות מדיניות**, כרך 3, תעודה 242, עמ' 460.
 ב) איתן אל שרת, 23-24 במארס 1949, שם, תעודה 248, עמ' 468.
 ג) דיין, שם, עמ' 87-88.
24. א) סא"ל שמעון אבידן, פקודת התראה למבצע ש"ש, 12 במארס 1949, ארכיון צה"ל 1408/52/44.
 ב) סא"ל שמעון אבידן, תוספת למבצע ש"ש – מטה מתאם של אגם מבצעים, 16 במארס 1949, ארכיון צה"ל, שם.
 ג) חטיבה 5/מבצעים – פקודת מבצע, 8 במארס 1949, ארכיון צה"ל 170/51/52.
25. א) פקודת מבצע ש"ש, מטה חטיבה 7, 17 במארס 1949, ארכיון צה"ל 1408/52/44.
 ב) פקודת מבצע, ש"ש, חטיבה 9, 18 במארס 1949, ראה שם.
 ג) פקודת מבצע, חטיבה 9, 18 במארס 1949, ראה שם.
26. גדוד 51, פקודת מבצע, 11 במארס 1949, ארכיון צה"ל 170/51/52.
27. א) פקודת מבצע, חטיבה 26, העתק מס' 28, ארכיון צה"ל 1408/52/44.
 ב) סא"ל שמעון אבידן, תוספת ושינויים לתעודת מבצע ש"ש, 19 במארס 1949, ראה שם.
28. פקודת מבצע ש"ש, חטיבה 9, 18 במארס 1949, ראה שם.
29. פקודת מבצע ש"ש, גדוד 79, 19 במארס 1949, ראה שם.
30. פקודת מבצע ש"ש, גדוד 2, חטיבה 11, 18 במארס 1949, ארכיון צה"ל 1749/50/47.
31. א) פקודת מבצע ש"ש, חטיבה 11, 16 במארס 1949, ארכיון צה"ל 1408/52/44.
 ב) פקודת מבצע ש"ש, חטיבה 11/מבצעים, 16 במארס 1949, ארכיון צה"ל, 1749/50/47.
32. רבי-סרן משה קלמן, סיסמא למבצע ש"ש – חטיבה 11/מבצעים, ארכיון צה"ל 1408/52/44.
33. רבי-סרן משה קלמן, פקודת מבצעים, חטיבה 11, 11 במארס 1949, ארכיון צה"ל, 1749/50/47.
34. ש.מ.1 – מודיעין חזית א', 16.3.49, ארכיון צה"ל, 1749/50/47.
35. נספח מודיעין, גדי 406, מודיעין, ארכיון צה"ל, 1749/50/47.
36. אג"ם, מחלקת מודיעין 3, חזית א', 16 במארס 1949, ארכיון צה"ל, 1408/52/44.
37. פקודת תזוזה, גדוד 402, חיל תותחנים, 19 במארס 1949, ארכיון צה"ל, 1749/50/47. על התאריך של תחילת המבצע ראו: אורן אלחנן: "מותני המדינה – התהוות 'הקו הירוק' בשרון 1937-1949". בתוך דגני א' ואחרים (עורכים), **השרון בין ירקון לכרמל**, תל-אביב, 1990, עמ' 433.
38. צרור ידיעות מס' 144, מטה חיל התותחנים/מודיעין קרבי, 16 במארס 1949, ראה, שם.
39. א) דיין, שם, עמ' 88.
 ב) איתן אל שרת, **תעודות מדיניות**, כרך 3, תעודה מס' 248, עמ' 472-470.
 ג) שם, עמ' 474-472.
40. שילוח אל איתן, 27 במארס 1949, ארכיון צה"ל 1059/992.75.
42. הסכם שביתת נשק כללית בין ישראל לבין ירדן (3 באפריל 1949), תעודות, כרך 3, נספח עמ' 714-716.
43. א) מברק מאת מתי"ח, חזית א': "שעת האפס לא תהיה לפני יום ד' 30.3.49, שעה 23.00". 28 במארס 1949, ארכיון צה"ל, 1749/50/47.
- ב) מתי"ח חזית א' למפקד גדוד 402, מפקדת גונדת "אילון", מפקד סוללה א' גדוד 421 ומפקד מחלקה 4, גדוד 181. "הנידון: ביטול הכנות למבצע ש"ש", ארכיון צה"ל, ראה שם.
44. שלינג, ת', **חימוש והשפעה**, מערכות 1981, עמ' 21.
45. לורי אביבה: "חברי הטוב שמעון, ידידי הטוב יצחק", **הארץ**, 13.4.94.

